

Bakı şəhərinin tarixi muzeyinin konsepsiyası

Nəzmin Cəfərova

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Rəyasət Heyəti aparatının Mətbuat və informasiya şöbəsi. Azərbaycan.

E-mail: nazminjafarova@gmail.com

Annotasiya. Dünyanın bir sıra şəhərlərinin salınma və inkişaf tarixi muzeylərdə əbədiləşdirilib. Şəhər tarixi muzeyləri həm tarixi yaddaşın qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə ötürülməsi, həm də mədəni turizmin inkişafı baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Məqalədə muzeylərin cəmiyyətdəki rolu, mədəni istirahət və turizm sahəsindəki yeri, həmçinin dünyada yaradılan şəhər tarixi muzeylərinin təşkili və fəaliyyəti haqqında bəhs edilir. Bununla yanaşı, Bakı şəhərinin tarixi muzeyinin konsepsiyası təqdim olunur. Konsepsiyaya əsasən yaradılacaq muzeydə Bakının inkişafının bütün mərhələləri, arxeoloji tapıntılar, memarlıq abidələri, neft və tikinti sığrayışı, dünya şöhrətli bəliklərinin həyat və fəaliyyəti, şəhərin etnik palitrası, habelə teatr, kino və musiqinin inkişafı, Bakı mətbəxi və digər sahələr öz əksini tapmalıdır.

Açar sözlər: Bakı, mədəniyyət, muzey, ekspozisiya, tarixi yaddaş, memarlıq irsi, arxeoloji irs, incəsənət

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 04.03.2021; qəbul edilib – 16.03.2021

The concept of the Museum of the History of Baku

Nazmin Jafarova

Doctor of Philosophy of Art Studies

Administration of the Presidium of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: nazminjafarova@gmail.com

Abstract. The history of the creation and development of a number of cities in the world is immortalized in museums. Museums of the history of cities are of great importance both from the point of view of the preservation and transfer of historical memory to future generations, and from the point of view of the development of cultural tourism. The article talks about the role of museums in society, their place in the field of cultural recreation and tourism, as well as the organization and activities of museums of the history of cities in the world. Along with this, the article presents the concept of the Museum of the History of Baku. According to the concept, in the museum should be reflected all stages of development of Baku, archaeological finds, architectural monuments, oil and construction boom, life and activities of world famous Baku residents, the ethnic palette of the city, as well as the development of theater, cinema and music, Baku cuisine, etc.

Keywords: Baku, culture, museum, exhibition, historical memory, architectural heritage, archaeological heritage, art

Article history: received – 04.03.2021; accepted – 16.03.2021

Giriş / Introduction

Dünyada elə muzeylər var ki, onların fəaliyyəti tarixi yaddaşın qorunub saxlanması, şəhərlərin salınması və inkişafına dair materialların nümayişinə yönəlib. İnsan bu növ muzeylərə gələrkən hər-hansı bir şəhərin “Günəş altında yer” uğrunda uzunmüddətli və gərgin mübarizəsinin şahidi olur, şəhər həyatının üstünlükləri və çətinlikləri haqqında dolğun məlumat əldə edir, burada doğulmuş dünya şöhrətli insanlar, şəhərdə qorunub saxlanılan mədəni irs, adət-ənənələr və s. haqqında öyrənir.

Söhbət dünyanın bir sıra şəhərlərinə həsr edilmiş muzeylərdən gedir. Bu muzeylər sakinlərin öz şəhərlərinə bəslədiyi sevgi və ehtiramın səssiz şahidləridir. Hər bir şəhər unikaldir, bütün şəhərlərin özünəməxsus və təkrarolunmaz koloriti, tarixi yaddaşı var. Dünyada bir sıra şəhər tarixi muzeyləri mövcuddur. Roma, Stokholm, London, Paris, Berlin, Praqa, Moskva, Sankt-Peterburq, Tokio, Nyu-York, Minsk, Tallin, Kiyev və digər şəhərlərdə bu cür muzeylər təşkil olunub. İri şəhər və paytaxtların yaranma və təkamül tarixini əks etdirən muzeylərin çoxsahəli fəaliyyətini nəzərə alsaq, qeyd edə bilərik ki, bu cür məkanların yaradılmasında tarixi zərurət vardır. Sözügedən muzeylər həm şəhərlərin unikallığı haqqında məlumatların sənədləşdirilməsi və gələcək nəsillərə ötürülməsi, həm də turizm sektorunun inkişafı baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir, çünki şəhərə gələn qonaqlar ilk növbədə bu məkanın tarixi, mədəniyyəti, görməli yerləri ilə maraqlanırlar.

Əsas hissə. Tədqiqatçılar qeyd edir ki, hələ antik dövrdə formalaşan mədəni turizm sahəsi bu gün inkişafının yeni dövrünü yaşayır. Əsrin əvvəlində mədəni turizm beynəlxalq turizmin təxminən 37%-ni təşkil edərək, hər il Avropada 35 milyona yaxın beynəlxalq səyahət paketindən ibarətdir [5, s.3].

Muzeylərin cəmiyyətdəki sosial rolunun artması ilə əlaqədar dünyada muzeylərin sayı çoxalıb, insanların da bu müəssisələrə marağı artıb. Muzeylər müasir mədəni, milli və siyasi proseslərin fəal iştirakçısına çevrilir. Müasir dövrdə muzeylər praktiki olaraq yeganə qurumlardır ki, öz divarlarında yaddaşı, irsi qoruyub saxlaya və həyatın qlobalaşması və unifikasi-

yasının mənfi təsirlərinə qarşı tab gətirə bilər. Məhz muzeylər bu gün milli özünəməxsusluq nümunələrinin saxlancları kimi fəaliyyət göstərərək bu irsin düzgün şəkildə idarə olunması zərurətilə qarşılaşırlar. Bir çox tədqiqatçılar bildiriblər ki, müasir dünyada muzeylər sosial arenalara çevrilir (antropoloq Riçard Xandler). Sənətsünas və muzeoloq Kerol Dunkan qeyd edir ki, “muzeyi idarə etmək mahiyyətcə bu və ya digər icmanın imicini, onun yüksək dəyərlərini və həqiqətlərini idarə etmək deməkdir. Məhz bu səbəbdən muzeylər və muzey fəaliyyəti ağır mübarizə və gərgin mübahisələrin predmeti ola bilər. Muzeylərdə gördüklərimiz və görmədiklərimiz, bizə müəyyən səbəblərdən göstərilənlər və göstərilməyənlər icmanın kimlərdən ibarət olduğu və onun xarakterinin kim tərəfindən müəyyən edildiyi kimi məsələlərlə sıx bağlıdır” [7, s.20].

Bakı haqqında danışarkən görkəmli rus şairi Robert Rojdestvenskinin sözləri yada düşür: “Axı sən hələ Bakını görməmişən! Sən Bakını görməmişənsə, onda nə görmüşən ki?” “Odlar yurdu”nun paytaxtının planlaşdırılmış şəkildə tikilməsi nəticəsində doğma şəhərlərindən uzaq düşən bakılıların darıxdığı və hara getsələr də heç yerdə tapa bilmədikləri o bənzərsiz koloriti bəzən qoruyub saxlamaq mümkün olmur. Buna görə də Bakı şəhərinin tarixi muzeyinin yaradılması məsələsi böyük aktualıq kəsb edir.

Qeyd edək ki, Şəhər tarixi muzeyinin təşkili üçün yeni üslubda tikilən binaya ehtiyac yoxdur. Əksinə, muzeyin binası şəhərin Şərq koloritini özündə əks etdirməlidir. Bu, həm memarlıq binası, həm də klassik üslubda tikilmiş yeni bina ola bilər. Biz bunu tək məntiqi deyil, həm də praktiki tərəfdən deyirik: yaddan çıxarmaq olmaz ki, Şərq ölkələrinə gələn əcnəbi turistləri həmin məkanların unikal bənzərsizliyi cəlb edir.

Nümunə kimi Varşavanın tarixi muzeyini göstərmək olar. 1948-ci ildə dünya müharibəsi zamanı Almaniyanın işğalı altında olan Varşava demək olar ki, təmənilə dağıdılmışdı. Şəhərin 85%-i məhv edilmiş, 800 min əhalisi həlak olmuşdu. Bu şəraitdə Varşavanın ölkənin paytaxtı qismində dirçələcəyinə çox az adam inanırdı.

Lakin insanların öz şəhərlərinə sevgisi nəinki Varşavanı tez bir zamanda dirçəltdi, həmçinin həmin dövrdə şəhərin 7 əsrlik tarixini özündə əks etdirən muzey də yaratmağa sövq etdi.

Muzey üçün nəzərdə tutulan Stare-Myasto Bazar meydanının bir tərəfində yerləşən evlər 1948-1953-cü illərdə bərpa olunub. 11 bürger evində muzey yaratmaq qərarı memarlar üçün geniş imkanlar yaradıb. Dağılmamış memarlıq detallarını geniş istifadə edərək memarlar bu evləri demək olar ki, ilkin vəziyyətdə olduqları kimi bərpa edə biliblər [3, s.22-23].

Dünyada yaradılan şəhər tarixi muzeylərinin təcrübəsini nəzərə alaraq yeni yaradılacaq muzeyin ekspozisiyasında şəhərin salınma və inkişaf tarixinin bütün mərhələləri öz əksini tapmalıdır. Bakının tarixi çox qədimdir. Şəhərin adının çəkildiyi yazılı abidələrdə əllə yaradılan quyulardan neftin çıxarılması, duzlu göllərdə duz istehsalı, müxtəlif məkanlarda zəfəranın yetişdirilməsi və s. haqqında məlumatlara rast gəlmək olar. Bizans, ərəb, fars, rus, Avropa səyyah və alimləri Bakı neftinin dəvə karvanları ilə digər ölkələrə aparılmasını təsvir edirlər [6, s.7].

Bakıda müxtəlif illərdə arxeoloji qazıntılar təşkil olunub. Aşkar olunan tapıntılar şəhərdə məskunlaşmanın qədim dövrlərdən başladığını göstərir. Təbii ki, Bakının coğrafi mövqeyini nəzərə alsaq, bu, təəccüb doğurmur. Muzeyin "Arxeoloji tapıntılar" bölümündə İçərişəhərdə, Qız qalası ərazisində və s., həmçinin Bakı ətrafı kəndlərdə (Mərdəkan, Suraxanı, Ramanı və b.) aparılan qazıntılar zamanı aşkarlanan tapıntılar öz əksini tapacaq.

"Küləklər şəhəri"nin gerbində dalğaların fonunda üç məşəl təsvir olunur. Azərbaycanı "Odlar yurdu" adlandırırlar və təbii odlara malik Bakı ölkənin bir növ simvoludur. Bakının işıqları bu məkanı atəşpərəstlər (zərdüştilər) üçün müqəddəs yerlərdən birinə çevirib. Dünyanın hər yerindən atəşpərəstlər yerdən çıxan əbədi oda sitayiş etmək üçün bura gəliblər. Bakıda üç müqəddəs ocaq (atəşgah) yerləşib: Suraxanıda, Pirallahıda (Artyom adası) və Şubanı dağında. Bakı şəhərinin tarixi muzeyinin ekspozisiyasında bütün bu məqamlar öz əksini tapmalıdır. Sözügedən abidələrin təsvirləri ilə yanaşı, şəhərə gələn qonaqların bu ocaqlar haqqında yazıları da təqdim oluna bilər. Məsələn,

XIX əsrin 50-ci illərində Bakıya gələn Aleksandr Düma öz "Qafqaz" əsərində Suraxanıda yerləşən "Atəşgah" məbədi haqqında fikirlərini bölüşüb. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına əsasən Suraxanı rayonunda yerləşən "Atəşgah" məbədi Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu elan edilib [1, s.2].

1977-ci ildə qala divarları ilə əhatə olunan İçərişəhər də Tarix-Memarlıq Qoruğu elan edilib. İçərişəhərin ən əhəmiyyətli abidələri Qız Qalası və Azərbaycan memarlığının incisi sayılan Şirvanşahlar Saray Kompleksidir. Bundan əlavə qoruğun ərazisində onlarla tarixi abidə yerləşir: məscidlər, karvansaralar, hamamlar, yaşayış evləri, burada bir sıra muzey, səfirlik, otel, ticarət obyektləri, kafe və restoranlar fəaliyyət göstərir. 2000-ci ildə İçərişəhər Şirvanşahlar Sarayı və Qız Qalası ilə birlikdə YUNESKO-nun Ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilib.

2007-ci ildə bu siyahıya Bakının cənubunda yerləşən mühüm arxeoloji abidə – Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Qoruğu da daxil olub. Qobustan dağlarında daş dövründən başlayaraq insanların yaşayış tərzini haqqında məlumatlar cəmlənib. Burada qaya təsvirləri, insanların məskəni, qəbir abidələri, hətta iri qədim kromlexin qalıqlarını görmək olar.

Bakının Qala kəndində Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğu yerləşir. Qoruğun ərazisində e.ə. III-cü minillikdən başlayaraq, XX əsrdə bir dövrə aid 5 məscid, 3 hamam, 4 su anbarı, yaşayış evləri, təsərrüfat binaları, türbələr, kurqanlar, qala qalıqları və digər abidələr var. 2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Qala qoruğunun ərazisində açıq səma altında arxeoloji park yaradılıb. Burada Azərbaycanın, xüsusilə də Abşeron yarımadasının arxeoloji və memarlıq abidələri toplanıb və bərpa edilib.

Həmçinin Mərdəkanda yerləşən Dairəvi qala və Dördkünc qala, Bayıl qalasının suyuna altında qalmış qalıqları və bir çox digər memarlıq abidələrini qeyd etmək lazımdır. Bu abidələr muzeyin "Şəhər və şəhərətrafi kəndlərin memarlıq irsi" bölümündə yer almalıdır.

Bakı şəhərində ticarət və sənayenin geniş inkişafına təkan verən neft sıçrayışı dövrünə muzey ekspozisiyasında xüsusi yer ayrılmalıdır.

Sözügedən dövrdə dünyanın müxtəlif ölkələrindən mühəndislər, alimlər, həkimlər, memarlar, iş adamları Bakıya köçərək şəhərin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayıblar. Məsələn, Azərbaycanın neft sənayesinə polşalı mühəndislər V.Zqlenitski və P.Pototski böyük töhfələr veriblər. V.Zqlenitski dünyada ilk dəfə dəniz dibindən neft çıxarılmanın layihəsini hazırlayıb, P.Pototski isə Xəzərin dibindən neft çıxararaq bu ideyanı həyata keçirib [2].

Bakıda yaşayan ən məşhur İsveç sənayeçiləri Nobellər ailəsi idi. 1879-cu ildə təsis edilən “Nobel qardaşlarının neft istehsalı ortaqlığı” Bakıda neft istehsalı və emalı ilə məşğul olub, neft boruları, tankerlər, vaqon-sisternlər, dəmir yolu xətləri və neft bazalarından ibarət nəqliyyat və ticarət şəbəkəsi qurub.

“Nobel qardaşlarının neft istehsalı ortaqlığı” şirkətinin baş idarəçisi Qustav Törnuddun xatirələrində Bakıda hökm sürən tolerantlıq və qarşılıqlı anlayış haqqında dolğun məlumat öz əksini tapıb: “Ticarətin cəmləndiyi məkan olaraq Bakı müxtəlif xalqları özünə cəlb edir... Hamı öz millətindən yapışır, hətta görünür ki, məxsus olduqları xalqın arasında doğulduqlarına görə Allaha şükür edirlər, kim olursa olsun, istər erməni, fars, tatar, gürcü, çerkes, çeçen, ləzgi, osetin... türkmən, ərəb, qara dərili, ...türk, yunan, italyan, fransız, rumın, cürbəcür almanlar, yahudilər, ingilislər, amerikalılar, isveçrəlilər, daniyalılar, isveçlər və yaxud finlər. Şirkətdə çox millətlərin nümayəndələri çalışır, lakin biz qardaşlıq və dostluq şəraitində yaşayırıq. Həmin illərdə Rusiyada çox az diyara rast gəlmək olardı ki, orada bu cür mehribançılıq hökm sürsün” [4, s.79].

Həmin dövrdə Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Murtuza Muxtarov, Musa Nağıyev və digər neft maqnatları və xeyriyyəçilərin adları ilə bağlı olan tikinti sıçrayışı da müşahidə olunub. Bakı kəndlərinin ilk neft quyuları, xarici kapital, şəhər memarlığında alman və polyak izləri (N.A. fon der Nonne, A.V.Eyxler, F.A.Lemkul, Y.V.Qoslavski, Y.K.Ploşko, K.B.Skureviç, Y.Y.Skibinski və b.), maarifçilik hərəkatı, milli ziyalı sinfinin yaranması – bütün bu məsələlər Bakı şəhərinin tarixi muzeyində layiqincə öz əksini tapmalıdır, çünki bu hadisələr şəhər tarixinin qızıl səhifələridir.

Bakıda keçmiş SSRİ-nin bir çox görkəmli elm və mədəniyyət xadimi doğulub, böyüyüb və təhsil alıb. Bakılılar dünya şöhrətli violonçelist Mstislav Rostropoviç, Nobel Mükafatı laureatı, sovet fiziki Lev Landau, sovet kəşviyyatçısı Rixard Zorqe, pilot uçuşlarına dair layihələr üzrə dövlət komissiyasının sədri, SSRİ və ABŞ-in birgə “Soyuz-Apollon” uçuşunun hazırlıq işlərini, pilot orbital stansiyalarına uçuşları və “Mir” orbital stansiyasının yaranmasını kurasıya edən general-leytenant Kərim Kərimov, rusiyalı sənətşünas, teatrşünas, kinoşünas, tənqidçi Vitali Vulf, Rusiyanın Xalq artisti Vladimir Menşov, kinodramaturq Rüstəm İbrahimbəyov, Qusman qardaşları və digər mədəniyyət, elm və incəsənət xadimləri olan həmyerliləri haqqında fəxarətlə danışrlar. Şübhəsiz ki, şəhər tarixi muzeyində bu insanların çoxşaxəli fəaliyyətinə həsr edilmiş “Məşhur bakılılar” bölümü olmalıdır.

Şəhərin etnik palitrasını özündə əks etdirən Bakı məhəllələri öz xüsusi koloriti ilə seçildilər. Muzeyin ekspozisiyasına şəhərdə çox az sayda qalan bu cür məhəllələrin interyerini daxil etməyi təklif edirəm, çünki get-gedə onlar yox olur. Fikrimcə, bu, çox vacibdir, axı məhz bu məhəllələr müxtəlif xalqların nümayəndələrinin dostluq və qardaşlıq şəraitində yaşadıklarının şahididir, burada heç vaxt milli, dini, irqi zəmində ayrışma olmayıb. Məhz bu mühiti öz doğma şəhərindən uzaqlarda yaşayan hər bir bakılı nostalji hisslərlə xatırlayır. Yaradılan muzey Bakının təkrarolunmazlığını, unikallığını nümayiş etdirməlidir və bu təkrarolunmazlıq, unikallıq məhz şəhərin çoxmilliliyindəndir. Etnik palitra şəhərin mədəniyyəti, memarlığı, ənənələri və məişətində dərin izlər buraxıb.

Günəşli şəhərimizə gələn hər bir kəs uzun müddət Bakı mətbəxinin təamlarını xatırlayır. Azərbaycanın paytaxt şəhəri öz qonaqlarına dünyanın heç bir yerində dadmadıqları mətbəx çeşidlərini təqdim edir. Buna görə də muzey ekspozisiyasında Bakı qutabları, düşbərəsi, xəngəli, plovları, Bakı paxlavası başda olmaqla, olduqca dadlı şirniyyat növlərini özündə cəmləşdirən “Bakı mətbəxi” bölümünün yaradılması da yerinə düşər. Qafqazın digər ölkələrindən fərqli olaraq Bakıda və ümumilikdə Azərbaycanda hökm sürən çay mədəniyyəti, görkəmli

rus şairi Sergey Yeseninın yerli çay evləri (çayxana) və bu çayxanalarda çalışan işçilərə hətta şeirlər həsr etməsi isə ayrı aləmdir! Qeyd etməliyik ki, dünyanın bir sıra muzeylərində olduğu

kimi, bizim muzeyimizdə də kiçik bir kafe-restaurant üçün yer ayrılmalıdır ki, burada Bakı mətbəxinin bütün rəngarəngliyi öz əksini tapsın.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, sadələdiyimiz bölümlərlə yanaşı, muzeydə Bakıda musiqi mədəniyyəti, teatr və kino sənəti, muzey quruculuğu, adət-ənənələr və şəhər həyatının digər tərəflərini əks etdirən bölümlər təşkil oluna bilər. Bu baxımdan bizim imkanlarımız böyükdür. Muzeydə ənənəvi

stend və vitrinlərdən başqa, multimedia vasitələri də geniş tətbiq olunacaq, çünki müasir qurumları bu vasitələrsiz təşkil etmək olmaz. Ümid edirik ki, bizim bütün arzu və söylərimiz həyata keçiriləcək və Bakı şəhərinin tarixi layiq olduğu möhtəşəm muzeydə əbədiləşdiriləcək.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhər Suraxanı rayonunda Atəşgah məbədi ərazisinin "Atəşgah məbədi" Dövlət tarix-memarlıq qoruyucu elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (19 dekabr 2007-ci il) // "Azərbaycan" qəzeti, 2007, 20 dekabr. № 287.
2. Баку и поляки. Сайт-энциклопедия «Наш Баку – Our Baku». https://www.ourbaku.com/index.php/%D0%91%D0%B0%D0%BA%D1%83_%D0%B8_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%B8
3. Меллер Б. История, идеология и политика в Музее истории Варшавы. Международный журнал «Museum», М., 1996, № 1 (187).
4. Осбринк Б. Империя Нобелей. Б.Осбринк. Москва, 2003.
5. Рахмалева О.В. Культурный туризм как фактор социально-экономического развития региона. Дисс. на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Санкт-Петербург, 2000.
6. Сулейманов М. Дни минувшие. Баку: Азернешр, 1990.
7. Чувилова И. Классификация музеев и проблемы наследия. Журнал «Музей», 2000, № 5 (Музейные термины: новации и традиции). Москва: «Панорама».

Концепция Музея истории города Баку

Назмин Джафарова

Доктор наук по искусствоведению

Отдел печати и информации аппарата Президиума НАНА. Азербайджан.

E-mail: nazminjafarova@gmail.com

<https://orcid.org/>

Резюме. История создания и развития ряда городов мира увековечена в музеях. Музеи истории городов обладают большой значимостью как с точки зрения сохранения и передачи будущим поколениям исторической памяти, так и с точки зрения развития культурного туризма. В статье говорится о роли музеев в обществе, их месте в сфере культурного отдыха и туризма, а также об организации и деятельности музеев истории городов мира. Наряду с этим, в статье приводится концепция Музея истории города Баку. Согласно концепции, в